

Aspectes conflictius d'ortografia catalana¹ *Controversial aspects of Catalan orthographic norms*

Sílvia LLACH, Jordi CICRES i Montserrat MOLA
Institut de Recerca Educativa. Universitat de Girona

Data de recepció: 3 de març de 2014
Data d'acceptació: 20 de juny de 2014

RESUM

L'objectiu d'aquest treball és analitzar els aspectes d'ortografia de la llengua catalana que han generat més controvèrsia des de finals dels anys vuitanta fins a l'actualitat. Després d'una introducció general, es dedica un apartat als documents normatius sobre ortografia que ha publicat l'Institut d'Estudis Catalans. Finalment, es revisen separadament els temes que han estat motiu de debat en els treballs.

PARAULES CLAU: ortografia, normativa, llengua catalana.

ABSTRACT

The aim of this study is to analyse the topics on the Catalan orthographic norms which have aroused the greatest controversy from the late 1980s to the present. After a general introduction, there is a section devoted to documents about orthographic norms published by the Institute of Catalan Studies (IEC). Finally, there are several sections addressing specific issues that have been a matter of debate.

KEYWORDS: orthography, norm, Catalan language.

CORRESPONDÈNCIA: Silvia Llach, Jordi Cicres i Montserrat Mola. Universitat de Girona. Institut de Recerca Educativa. Plaça de Sant Domènec, 9. 17071 Girona. A/e: silvia.llach@udg.edu, jordi.cicres@udg.edu, montserrat.mola@udg.edu. A/I: <http://www.udg.edu/lia/>. Tel.: 972 418 741. Fax: 972 418 301.

1. La bibliografia citada en el text ha quedat recollida en un document a part, juntament amb la dels altres treballs de la secció monogràfica.

1. INTRODUCCIÓ

L'ortografia és una part de la gramàtica, però una part especial. Paradoxalment, des d'un punt de vista sincrònic, té el valor de semblar intocable, un cop fixada, però en canvi és evident que la forma vigent ha estat establerta després d'uns estudis, d'unes discussions, i que s'ha acceptat com a convenció. A aquest aspecte fa referència Badia i Margarit (1994b):

També voldria recordar un parell de tòpics sobre l'ortografia, els quals, de forma més o menys explícita, seran presents en el decurs de tota la meua exposició. El primer és el caràcter convencional de l'ortografia; tots sabem que el sistema gràfic de què ens valem per a escriure hauria pogut ésser diferent d'allò que és, però n'acceptem l'arbitrarietat: és una convenció. El segon, que es desprèn del primer, és el que ens presenta l'ortografia com un gran factor d'aglutinació de la comunitat parlant. (Badia i Margarit, 1994b: 11)

Sense negar el valor aglutinador que li atorga Badia i Margarit, és cert que l'ortografia, juntament amb el lèxic, és probablement una de les parts més visibles de la llengua per a la majoria d'usuaris. Un text pot tenir moltes interferències sintàctiques, que no seran detectades per una bona majoria de lectors. Però si el text conté un barbarisme com «bocadillo» o bé té la paraula «colom» escrita com a «culom», serà catalogat d'incorrecte i de no respectar la normativa. És, per tant, un indicador molt visible sobre el domini de la llengua; i sovint es pot arribar a produir una generalització fàcil: saber ortografia és equivalent a saber llengua. Es pot il·lustrar aquesta idea amb les paraules de Llompart (1991), que evidencien la importància de l'ortografia en els parlants, en un text que situa jeràrquicament l'ortografia en relació amb el lèxic o la sintaxi:

La gent no sol interessar-se per la qualitat lèxica ni es preocupa gaire d'aclarir si una determinada estructura sintàctica és adient o no al sistema de la llengua; en canvi, volen saber com s'ha d'escriure un mot, si tal paraula s'escriu o no amb hac, si cal posar aquell o aquell altre accent, etc. De manera que l'aspecte més convencional, més insubstancial i més accessori de l'idioma, ascendeix dins els costums de la societat a un protagonisme absolut. (Llompart, 1991: 56)

Per tot això, no sembla desencertat relacionar la concepció social sobre l'ortografia de la llengua amb la interpretació que fa Costa (2010) del terme *hipersensibilitat*, que recull de Labov (1983). Tot i que Labov no en dóna una definició exacta, Costa interpreta el concepte com la reacció subjectiva molt exagerada d'un parlant, en comparació amb la d'altres parlants, davant d'una forma lingüística. Ell mateix relaciona aquesta reacció amb les faltes d'ortografia. En aquest cas, l'extensió que donem a aquest concepte no es limitaria a un sol parlant, sinó a tots els grups de parlants que tenen una concepció semblant sobre l'ortografia, sigui pels motius que sigui.

L'objectiu d'aquest treball és analitzar els aspectes d'ortografia de la llengua catalana que han generat més controvèrsia des de finals dels anys vuitanta fins a l'actualitat.

Per fer-ho, s'ha dut a terme un buidatge dels llibres i articles publicats en revistes i resultants de congressos. Després d'una breu menció als documents normatius sobre ortografia, es detallen en diversos apartats els temes que han generat més bibliografia, que són: guionet, accents diacrítics, vocal epentètica en mots compostos, apòstrof, dièresi, signes d'interrogació i admiració, *rere*, mots cultes acabats en *-es*, *-as*, *-us*, *-um*, i noms de les lletres.

2. ELS DOCUMENTS D'ORTOGRAFIA NORMATIVA DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (IEC)

L'autoritat lingüística del català recau en l'Institut d'Estudis Catalans des del Reial decret 3118/1976 i les lleis 8/1991 i 1/1998, tot i que aquesta institució existeix des del 1907, i la Secció Filològica (SF), des del 1911. Per tant, és competència principal de l'IEC (malgrat l'existència de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua) fixar l'ortografia del català.

La SF ha adoptat una sèrie de criteris ortogràfics que modifiquen o aclareixen els usos vigents fruit de la normativització de Fabra iniciada amb les *Normes ortogràfiques* de 1913 (Institut d'Estudis Catalans, 1913), seguides per la *Gramàtica catalana* el 1918 (Fabra, 1918) i, finalment, per l'edició del *Diccionari general de la llengua catalana* (DGLC) el 1932. L'aparició de la primera edició del *Diccionari de la llengua catalana* (DIEC) el 1995 ha oficialitzat tots aquests canvis, tot i que evidentment els canvis de criteri eren vigents des de l'aprovació de les normatives específiques per part de la SF.

Els documents aprovats per la SF que afecten algun aspecte ortogràfic des dels anys vuitanta del segle xx (i que es van compilar el 1997 en un únic volum) són els següents (Institut d'Estudis Catalans. Secció Filològica, 1997):

1. «Noves normes ortogràfiques sobre els noms en *-es*» (1984).
2. «Sobre la grafia dels mots compostos i prefixats que contenen formants amb una essa inicial etimològica seguida de consonant» (1992, revisat el 1996).
3. «L'ús del guionet en l'escriptura dels mots formats per composició o per prefixació» (1993).
4. «Els signes d'interrogació i d'admiració» (1993).

3. TEMES MÉS TRACTATS D'ORTOGRAFIA

3.1. *Mots cultes acabats en -es, -as, -us, -um*

La terminació de determinats mots cultes d'origen grec o llatí ha generat controvèrsia i modificacions. En el cas dels mots acabats en *-es* o *-as*, trobem que fins a la publicació de la primera edició del DIEC el 1995 van conviure les dues formes possibles. Durant aquest temps, diversos autors, com Ruaix (1984), es van postular per optar només per la forma *-es*. Poc després la SF (Institut d'Estudis Catalans. Secció

Filològica, 1984) publicava el comunicat «Sobre els noms en *-es*» en què afirmava que calia escriure amb *-es* les terminacions de mots apel·latius masculins plans o esdrúixols l'etimologia dels quals acaba en *-as*: *àlies*, *bòrees*..., però en el cas concret de *atles*, només aconsellava la forma *-es*, i continuava admetent la grafia *atlas*. També recomanava *-es* en les terminacions de noms de persona hebreus, grecs i llatins, que tenen *-as* en les seves formes gregues o llatines. En el DIEC trobarem la mateixa proposta.

Cal dir, però, que actualment a la versió electrònica del DIEC i al portal Optimot només s'admet la forma *atles*. En canvi, al *Diccionari català-castellà* d'Enciclopèdia Catalana, consultat a través del mateix Optimot, encara hi trobem totes dues formes (*atlas* com a secundària).

Pel que fa als llatínisms acabats en *-us*, Marquet (2011) afirma que aquesta és una solució estranya al català, però acceptada perquè són mots cultes. Caldria, però, revisar els mots que tenen aquesta terminació però que són d'ús general (*globus*, *focus*). Esteve *et al.* (2003: 90-91) comenten que aquestes formes llatinitzants acabades en *-us* i *-um* tradicionalment es catalanitzaven (*mínim*, *podí*, *arquetip*), o s'hi afegia una *-e* de suport si calia (*nimbe*). Només en el cas que la reducció no fos possible o que es generessin confusions, es mantenia la forma originària: *referèndum*, *tipus*.

La SF no s'ha pronunciat sobre aquests casos. Actualment, doncs, trobem vacil·lacions, com ara en la terminologia que fa referència als noms dels núvols. El TERMCAT proposa usar unes formes en àmbits especialitzats i unes altres en els divulgatius. Trobem la convivència de les dues formes possibles (*-tip/-tipus*), amb prioritat per a la primera (*arquetip*>*arquetipus*). També hi ha propostes que semblen contradictòries, com seria el cas dels sufixos *-àrium/-òrium*, que denoten lloc: n'hi ha amb *-àrium* (*solàrium*) i amb *-ari* (*terrari*) com a forma preferent, però també n'hi ha amb *-ari* com a única forma (*planetari*).

En general, també hi ha forma llatinitzant prioritària en *diplodocus*, *efebus*, *tètanus*, *podium*, *espèculum*, però, en canvi, trobem la forma prioritària catalanitzada en *carpí*, *clon*, *tim*, *isqui*, *oïdi*. Finalment, trobem exemples en què la forma catalana és l'única admesa (*acin*, *coc*) al costat de formes amb la forma llatinitzant única (*detritus*, *escapus*, *critèrium*, *decòrum*).

3.2. Vocal epentètica en mots compostos

L'IEC va establir els criteris sobre la grafia dels mots compostos i prefixats que contenen formants amb una essa inicial etimològica seguida de consonant i que havia dut a escriptures vacil·lants (*polisportiu vs. poliesportiu*). Evidentment, quan en català un mot prové d'una paraula que etimològicament començava amb essa seguida de consonant, l'adaptació ha consistit en l'afegit d'una vocal epentètica (o protètica) que ha permès respectar l'estructura sil·làbica de la llengua (*escola*, *escriure*). El problema apareix quan aquest mot és el segon component d'un mot compost. La proposta de la SF en aquests casos preveu una doble possibilitat.

Si el compost s'ha fet d'acord amb les regles del català i a partir de mots catalans

preexistents (*guardaespatlles, barbaespès*) o a partir d'un prefix productiu (*macroestat, poliesportiu, preestabliu, pseudoescorpins, psicoestimulant, radioestel, reestructura, semi-esfera*), aleshores es manté la *e* protètica. Si, al contrari, el mot compost s'ha format en una altra llengua (habitualment el grec o el llatí) o seguint-ne els procediments de formació de compostos i, posteriorment, s'ha incorporat al català, aleshores no manté la *e* protètica. Es descriuen dos casos: els mots ja antics en català (*adscriure, apòstol, constrènyer, contrastar, destituir, inscriure, omniscient, perspectiva, prescriure, restabliu, subscriure, transpirar*) i els cultismes adoptats modernament del grec o del llatí (*amfisbena, anastomosi, batiscaf, diàstole, epistaxi, ginostem, heterosci, isòsceles, megasclera, piròscalf, telescopi*).

Aquesta solució, adoptada en el DIEC, és criticada per Cabré Monné (1997), perquè si bé accepta el criteri per mantenir la vocal epentètica, es queixa del fet que «l'epèntesi es representa o no gràficament en funció d'uns criteris que no són sistematitzables i hom no té altre remei que aprendre de memòria la llista de mots amb epèntesi i sense si vol ser fidel al DIEC». I afegeix que «des del punt de vista descriptiu, els mots compostos d'elements que són paraules independents amb epèntesi s'han d'escriure amb aquesta vocal sempre», mentre que el criteri de la SF és que la *e* epentètica només es manté quan els elements del compost no són *aliens* al català. Cabré Monné afegeix que «la indefinició d'aquest terme implica la impossible definició de la norma corresponent» (Cabré Monné, 1997: 33).

Ruaix (2013) també es planteja si cal escriure o no la lletra *e* quan s'escau davant de *s*. En alguns compostos antics, la *e* ja quedava incorporada al prefix o era absorbida per aquest (*rescalf, sobrescriure*), però l'autoritat acadèmica ha decidit afegir-hi la *e* epentètica (*reescalf, sobreescrit*). Creu dubtós que el canvi sigui encertat.

Altres autors, com Esteve *et al.* (2003: 83-85), creuen que la *Gran enciclopèdia catalana* havia resolt adequadament el problema traient totes les *e* epentètiques. Del document normatiu en critiquen la indefinició sobre alguns criteris. Lamenten la diferenciació que fa l'IEC entre prefixos vius i d'altres que «no tenen força creadora en el llenguatge comú», com diu la norma. Com que es tracta de formacions estructuralment corresponents, veuen que no és possible definir el límit d'aquesta productivitat i per tant es genera confusió.

3.3. Guionet

L'ús del guionet en mots compostos i locucions és un tema que ha estat llargament debatut. Pel que fa a les qüestions irresoltes abans del document de l'IEC, en el *Manual d'estil* es consignen alguns dels temes que no estaven ben delimitats (Mestres *et al.*, 2000: 472-483). Per exemple, es parla de la distinció de Ruaix (1987) entre mots compostos i locucions. Els primers anirien amb guionet, i els segons no. Però la comparació entre exemples com *cul-de-sac* i *ull de poll* posa en qüestió la claredat sobre el grau de lexicalització que experimenten aquestes construccions. Un altre dels temes que recull el manual són les diferents formes d'escriure compostos coordinats amb la con-

junció *i*, com ara *allioli* (estadi totalment lexicalitzat), *cap-i-cua* (estadi intermedi de lexicalització) i *pam i pipa* (primer estadi de lexicalització).

El *Manual d'estil* també recull els compostos formats per verb-nom o bé nom-adjectiu. Segons les gramàtiques, s'haurien d'escriure junts, excepte en els casos en què el segon terme comença per *r*, *s* o *x*, que s'escriuen amb guionet i formen el plural com a mots simples.

La proposta de l'IEC per regular l'ús dels guionets (-) parteix de la necessitat de simplificar-ne els criteris. L'opuscle «L'ús del guionet en l'escriptura dels mots formats per composició o per prefixació», publicat el 1996 i que l'esborrany de la *Gramàtica de la llengua catalana* (Institut d'Estudis Catalans, 2002) manté i amplia especificant-ne alguns casos més, preveu l'ús del guionet (a més de la separació de mots a final de ratlla i la unió de pronoms febles) en els casos següents:

1. En mots compostos patrimonials en què l'absència de guionet pugui dificultar-ne o alterar-ne la pronúncia (*Bell-lloc, gira-sol*), en què el primer component tingui accent gràfic (*pèl-ras*, però amb les excepcions de *adesiara* i *usdefruit*) o bé quan es tracta de termes especialitzats el primer element dels quals és una lletra o símbol (*α-naftol, àcid d-lisèrgic*).

2. En els compostos en què el primer element és el nom d'un punt cardinal (*nord-americà*).

3. En els numerals (ordinals i cardinals), entre desenes i unitats, i entre unitats i centenes (*trenta-tres, vuit-cents*), però amb l'excepció dels seus derivats (*noucentisme*).

4. En compostos reduplicatius (*baliga-balaga*), tot i una sèrie d'excepcions com *puput* i els mots infantils (*titit*).

5. En una sèrie d'altres compostos sense justificar (*diccionari català-castellà, relació causa-efecte*).

6. En mots compostos per noms propis (*diccionari Alcover-Moll*).

7. Finalment, admet la possibilitat d'escriure amb guionet els mots compostos formats per dos o més adjectius (en què el(s) primer(s) acabi en *-o*) «en els casos no lexicalitzats [...] sobretot si es vol remarcar la independència dels conceptes expressats per cada constituent: *Els països hispanoamericans esmentats al tractat hispano-americà. Un recull de composicions èpico-lírico-dramàtiques*» (Institut d'Estudis Catalans, 2002: 388).

Així, la normativa preveu que s'escriguin sense guionet tots els mots prefixats, amb l'excepció dels mots formats amb el prefix *no-* «o quan el prefix precedeix majúscules, xifres o símbols: *el no-res, el no-jo, un no-electròlit, la no-violència, els no-violents, els no-catalanoparlants; fluorescència anti-Stokes, selecció sub-21, globulina anti-D, ex-URSS*» (Institut d'Estudis Catalans, 2002: 389).

L'evident complexitat dels criteris adoptats per l'IEC ha provocat nombroses crítiques. Per exemple, Ruaix afirma en diverses publicacions (2012 i 2013) que les normes que l'IEC va promulgar sobre el guionet el 1996 són molt confuses i presenten greus inconvenients. En el *Català complet / 1*, Ruaix només accepta les *noves normes* en part, ja que considera que la proposta és massa complexa: admet *no-violència*, però continua amb l'escriptura tradicional de *ex-ministre* i *pre-romànic*. A més, proposa deixar

com a potestatiu els casos com *vicerector* o *vice-rector*. També posa amb guionet els adjectius coordinats (*catalano-aragonès*) i sense, els que impliquen subordinació (*catalanoparlant*). També les onomatopeies caldria continuar escrivint-les amb guionet (al contrari del que diu l'IEC per a alguns casos). I finalment, encara resten casos irresolts, com el del *Vuitcents* (o *Vuit-cents*) que Solà (2009: 310-311) discuteix sense arribar a una conclusió definitiva.

També Pla Nualart (2010) i Ruaix (1994) es mostren crítics amb la normativa que ha suprimit bona part dels guionets per ser poc flexible i trencar la tradició establerta per Fabra. Finalment, trobem l'estudi de Marquet (1999), en què es fa una recerca sobre les idees de Fabra sobre el guionet que extreu de la correspondència entre Fabra i Coromines.

3.4. Signes d'interrogació i d'admiració

Un element que en català ha generat polèmica és l'ús dels signes d'interrogació i admiració inicials. Aquesta polèmica ja ve de lluny. Gabriel Alomar (1913, citat per Rovira i Virgili, del mateix any, i recollit a Ginebra, 2001) ja es mostra contrari a la supressió del signe inicial: «S'ha volgut suprimir els signes d'interrogació en començ de frase, reservant sols el del final, a la francesa. Crec que això és un error, i danya a la claredat d'expressió». Fabra, per la seva banda, a la gramàtica pòstuma i al diccionari defensava que es podien escriure al davant quan l'estructura i la llargada de la frase podien portar a confusió. Aquesta proposta, però, ha generat interpretacions i usos diversos.

Conscients de la polèmica, la SF va publicar «Els signes d'interrogació i d'admiració» (1996, actualitzat el 2000). Segons aquest document, hi havia acord en el fet que el signe invertit inicial només cal posar-lo, «si de cas, quan l'oració interrogativa és extremament llarga i no conté cap element gramatical suggeridor del seu valor interrogatiu». Però lamenta que últimament s'ha estès l'ús del signe d'interrogació invertit i fins i tot l'admiratiu (per paral·lelisme, es dedueix). Per aquest motiu, la SF «aconsella, amb finalitat simplificadora, d'usar els signes d'interrogació i d'admiració exclusivament al final de l'oració». Actualment, a la versió provisional de la *Gramàtica de la llengua catalana* (Institut d'Estudis Catalans, 2002: 395, § 6.3.1) trobem que, simplement, no es fa esment als signes inicials. Per la seva banda, a la *Gramàtica valenciana* (Lacreu, dir., 1995b) proposen que *es pot* suprimir *!;* quan la frase comença amb un pronom o adverbí interrogatiu o amb una interjecció.

Si analitzem les posicions dels diferents autors que han tractat el tema, trobem, per exemple, que Pla Nualart (2010), Solà (1984 i 1993), i Pujol i Solà (1995) opten per poder utilitzar el model castellà, i que Ruaix (1995) defensa la proposta de Fabra de buscar un punt intermedi. Més endavant, el mateix Ruaix (2013) afirmarà que els consells de l'IEC no han estat seguits perquè eren poc realistes.

En el mateix sentit, si mirem diferents manuals d'ús, veiem d'una banda que *El català a TV3. Llibre d'estil* (Televisió de Catalunya, 1995), la *Guia lingüística* de la

Universitat Oberta de Catalunya² i la de la Universitat Autònoma de Barcelona³ recomanen —amb diferents matisos— usar el signe inicial quan la frase «és massa llarga»; i de l'altra, el *Manual d'estil* de la Universitat Pompeu Fabra⁴ manté que només s'ha d'usar al final «sigui quina sigui la llargada o l'entonació de la frase».

Cal dir, però, que no s'ha fet un estudi exhaustiu de l'ús real de les dues opcions en àmbits periodístics, literaris, acadèmics... per saber la preeminència d'una opció o de l'altra.

3.5. Accents diacrítics

Els accents diacrítics tenen el seu origen durant la Renaixença (Ferrer, 1980), quan s'utilitzaven per marcar els mots homògrafs (en totes les formes), i es mantenen encara ara en les gramàtiques normatives (l'esborrany de la *Gramàtica de la llengua catalana* i la *Gramàtica normativa valenciana*), que es limiten, però, a llistar els principals mots que duen aquest accent distintiu.

No obstant això, existeixen moltes veus crítiques que argumenten que aquests accents compliquen innecessàriament l'ortografia sense que aportin cap solució a un problema real de confusió. Montoya (2013: 49), per exemple, presenta exemples en la direcció que en cap cas no hi ha possibilitat de confusió, fins i tot si els dos homògrafs apareixen en la mateixa oració. En aquest sentit, Solà (1990) defensa que la majoria no es poden confondre perquè pertanyen a categories sintàctiques diferents.

La utilitat o no dels accents diacrítics ha estat un tema sovint debatut, i s'han apuntat possibles solucions que passen per eliminar-los definitivament, o bé per restringir-ne l'ús a una sèrie limitada de mots.

Per exemple, a Solà (1990) s'afirma que la normativa en aquest aspecte és confusa: hi ha mots que no tenen homògraf, però que porten accent perquè són derivats, però aquest criteri no s'aplica sempre. Altres són paraules d'ús molt minoritari. Solà remet a Francesc Ferrer Pastor i el seu *Diccionari de la rima*, en què l'autor tracta el tema dels homògrafs i proposa distingir només dotze paraules (*és, sé, té, féu, vos, nós, molt, sí, més, què, ós, sòl*), sense explicar per què aquest nombre ni aquestes. Solà no entra a valorar en detall aquesta proposta, però, en qualsevol cas, creu que valdria la pena simplificar-los o, com dirà més endavant (Solà, 2009), fer-ne un ús potestatiu.

Montoya (2013) planteja quines solucions reals aporten els accents diacrítics, i conclou que ni permeten «diferenciar tot el vocabulari afectat (*déu-deu-deu, sòl-sol-sol*)», ni «són útils per a distingir sempre graus d'obertura o centralitat vocàlica (*sèu-seu-seu*)». A més, no segueixen un criteri fix d'accentuació (és a dir, que s'accentuen sempre les vocals agudes o greus) i, afegeix, hi ha contraexemples (*moc, ros, tos*). Així,

2. http://www.uoc.edu/serveilinguistic/pdf/Guia_catalana_NOVEMBRE-2007.pdf, consulta: gener 2014.

3. <http://wuster.uab.es/signes/pagines/manual.htm>, consulta: gener 2014.

4. <http://www.upf.edu/leupf/>, consulta: gener 2014.

Montoya (2013: 54) defensa eliminar-los de la normativa. Aquesta opció és defensada també per Saragossà (1997).

3.6. Dièresi

El paper de la dièresi (¨) està ben definit en l'esborrany de la *Gramàtica de la llengua catalana* (Institut d'Estudis Catalans, 2002: 384): modifica les lletres *i* o *u*, per marcar que formen diftong (en els grups *gu* i *qu*, davant de *e* o *i*) o hiat (després de vocal). Aquesta regla aparentment senzilla, però, s'acompanya d'una sèrie d'excepcions en què no s'escriu dièresi, formulades per no sobrecarregar de diacrítics l'escriptura:

- a) Quan hi correspon accent gràfic: *país, Lluís* (malgrat *països, Lluïsa*).
- b) En els sufixos *-isme* i *-ista*: *egoïsmes, tramoïsta* (convé notar que s'escriuen amb dièresi *proïsmes, lluísmes*, amb una terminació coincident).
- c) En les formes d'infinitiu, futur, condicional i gerundi dels verbs de la conjugació III: *obeïnt, pair, trairà, lluiria*.
- d) En les terminacions llatines *-um* i *-us*: *podium, Màrius*.
- e) A començament de radical en derivats per prefixació i compostos: *antiincendis, biunívoc, coincidir, reunió* (però amb dièresi *obriülls, reüll, traüll, sobreixent*, i les formes rizotòniques de *reeixir* i *sobreeixir*).

Malgrat això, Solà (1990) reclama un estudi fonètic per simplificar-ne la normativa. Solà troba l'arrel de la problemàtica en la vacil·lació en la pronúncia per part dels usuaris, fet que complica també l'accentuació. En la mateixa línia, Saragossà (1997) apunta els aspectes següents:

1. La dièresi assenyalava que la *i* o la *u* és nucli sil·làbic.
2. Podem fer una simplificació dient: si una *i* o una *u* és consonàntica, no ha de portar res; si és vocàlica i va precedida per vocal, ha de portar accent o dièresi.
3. Pel que fa a l'ús de la dièresi en la síl·laba pretònica, és cert que el parlant hi té dificultats; potser convindria revisar la normativa de l'ús de la dièresi en posició pretònica. Fins i tot, diu l'autor, es podrien eliminar totes.

Finalment, Ruaix (2013), davant les grafies oficials *apaïsat, traïdor, traïdoria, traïdorenc, veïnat, veïnatge*, proposa admetre les variants sense dièresi per la tradició de pronúncia amb diftong dels nexes *ai, ei* afectats. També hi ha una sèrie de derivats cultes en *-al, -at* i de derivats primitius en *-oide* que oficialment porten dièresi, però que per a Ruaix són un cas d'ultracorrecció (o rutina injustificada), i que seria millor escriure sense dièresi (o almenys permetre la doble possibilitat: *laïcal, esteroïdal, tiroïdal...*).

3.7. Apòstrof

L'apòstrof és un aspecte de l'ortografia que genera en general poca controvèrsia; en tot cas, els dubtes ortogràfics neixen de la necessitat d'adaptar a la norma catalana els

manlleus no normalitzats. En aquest sentit, la versió electrònica provisional de la *Gramàtica de la llengua catalana* (Institut d'Estudis Catalans, 2002: 33, § 4.1) fa aquest plantejament:

b) S'apostrofa l'article masculí singular davant manlleus no normalitzats començats per *s* seguida de consonant (puix que la *s* es pronuncia precedida d'una *e*): *l'statu quo*. No s'apostrofa, però, l'article femení ni la preposició *de* (puix que la *s* recolza en la vocal de l'article o la preposició): *la schola cantorum*, *un repertori de scherzos*.

Per la seva banda, la *Gramàtica valenciana* segueix els mateixos criteris, tot i que és més específica i menys restrictiva a l'hora de tractar els manlleus. I, si consultem manuals d'ús —com ara el *Llibre d'estil de l'Ajuntament de Barcelona* (Solà, dir., 1995), *El 9 Nou* (Coromina, 1991), el *Manual de redacció i estil* (Coromina, 2008) i el *Llibre d'estil del diari 'Avui'* (Avui, 1997)— veiem que les propostes són força similars.

Costa (2005) analitza uns casos no tractats per l'IEC: els manlleus no normalitzats començats per *f* seguida de consonant no lateral (*ftal...*), per *v* seguida de consonant no lateral ni vibrant (*vd, vg, vj...*), per fricativa seguida de consonant (*Schlegel*) i per [ʒ] (*Ždala*). Proposa apostrofar l'article masculí singular davant mots catalans o manlleus no normalitzats començats per un so fricatiu (grafies *f, j, ž, sch, s* o *v*) seguit de consonant amb la qual no pugui formar síl·laba: *l'ftalat*, *l'jdànov*, *l'Schlächter*, *l'statu quo*, i no apostrofar l'article femení ni la preposició *de*.

Queden, també, alguns altres usos que no apareixen a la proposta de gramàtica, però que, en canvi, sí que apareixen en altres manuals. Al *Llibre d'estil del diari 'Avui'* (Avui, 1997), per exemple, es comenta què cal fer quan l'apostrofació generaria ambigüitats: «El va qualificar de anormal»; o davant de noms propis, com ara títols de publicacions o noms comercials («d'*El temps i els Conway*»).

Pel que fa al *Manual d'estil* de Mestres *et al.* (2000), també es recullen els usos conflictius de l'apòstrof que havia tingut en compte Fabra en la gramàtica pòstuma, com per exemple la possible escriptura reduïda de *donem-nos-hi* com a *donem's-hi*; o en el cas dels infinitius, com *vaig neixe-hi* per *vaig néixer-hi*; o algunes formes de l'imperatiu, com *more't* per *mor-te*. També és destacable el quadre que apareix en la quarta edició (2009) amb tots els casos especials relacionats amb l'apostrofació. A més, es consigna el canvi d'apostrofació de l'IEC de l'article definit femení en mots començats per una *a-* de separació o negació, com *l'asèpsia*.

3.8. *El mot rere*

Un dels mots que ja des del moment en què es fixava la llengua va ser motiu d'una atenció especial per part de Pompeu Fabra és l'adverbi *rere* i els compostos que se'n deriven. En una carta que Fabra adreçava a Coromines (Ferrer, Ferrer i Pujadas, cur., 1998: 77-83) comentava les esmenes a fer al DGLC (1932) i afirmava: «tinc por que

algunes de les que proposaré (d'acord amb vós) en la llista que ara confecciono corren el perill d'ésser mal acollides. Si això ocorria, estigueu segur que no planyeré cap esforç per aconseguir la seva admissió en casos tan clars i importants com *darrera-darrere*».

Les seves propostes no van ser acceptades, tot i que —segons Jané (2013)— les seves raons eren «indiscutibles». Ramon Aramon, continua Jané, justificarà en una carta les raons d'aquest rebuig: «Hi ha, només, una certa resistència a les innovacions que avui en dia (sense premsa, sense escola, etc.) podrien ser pertorbadores. [...] Però, seria prudent, precisament en el període de màxima persecució lingüística, de trencar en absolut una tradició de cent anys de *darrera*?» (Jané, 2013: 27). Poc després, ja mort Fabra, es van acceptar com a formes secundàries les terminacions amb *-e* i així van aparèixer per primer cop a la segona versió del *Diccionari*. Cinquanta anys més tard, el DIEC ja només admetrà la forma acabada en *-e*. Cal dir que a la *Gramàtica normativa valenciana* aquest mot només hi apareix en la forma *darrere*.

Aquesta dualitat, tal com fa notar Ruaix (1983), també és present en diferents diccionaris i manuals de consulta. Al DGLC (1966) i a la *Gran enciclopèdia catalana* apareix com a forma principal la terminació amb *-a*, i com a secundària, amb *-e*. En canvi, al *Diccionari català-valencià-balear* (Alcover i Moll, 1962-1969) i al *Diccionari català-castellà* de F. B. Moll (1978) es posa com a preferent la forma *rere*. També trobem que al *Llibre d'estil de l'Ajuntament de Barcelona* de Solà (dir., 1995) s'admeten totes dues formes, tot i que es mostra preferència per l'opció amb *-e*. Ruaix s'avançarà al que posteriorment decidirà l'IEC, i optarà per la grafia amb *-e*. També coincidiran amb l'IEC autors com Esteve *et al.* (2003: 89), tot i que matisen que aquesta decisió es podia haver estès també a altres casos en què es continua acceptant la duplictat de formes *a-e*, com ara *xarrar*, *nadar*, *caguerada*, *flamerada*, *fumerada* i *llarguerut*. En canvi *tifa-rada* només surt amb *a*, tot i que s'ha acceptat *fenoll* i *redó*, però no *renyó*.

És interessant, però, destacar la reflexió que Jané (2013) fa sobre el canvi produït en l'ortografia d'aquests mots. Afirmar que avui en dia escriure *darrera* només és una falta d'ortografia com qualsevol altra. «Però, amb tot, la possible pertorbació causada per innovacions ortogràfiques continua essent un factor que cal valorar i, doncs, no és gens estrany que la Secció Filològica, com qualsevol acadèmia de la llengua, actuï sempre, quan es tracta d'aquesta mena d'innovacions, amb la màxima prudència» (Jané, 2013: 28).

3.9. El nom de les lletres

Un aspecte gràfic poc analitzat a la bibliografia consultada és l'escriptura de les lletres. Originàriament les lletres *f*, *l*, *m*, *n*, *r*, *s* s'anomenaven *ef*, *el*, *em*, *en*, *er*, *es*, però al segle XIX, per influència escolar —del castellà— es va afegir una *-e* final als noms.

Fabra va optar per la terminació amb *-a*, segons Rossich (1999), per fer pronunciar als parlants del català oriental una vocal neutra final. Però aquesta solució, continua l'autor, no és segur que sigui vàlida per als occidentals: «No sempre les solucions pensades per al català oriental es poden traslladar al català occidental sense violentar-ne

la idiosincràsia fònica. I això, en suma, és despullar un sant per vestir-ne un altre». Per a ell, «la normativització del català empresa per Pompeu Fabra i l'Institut d'Estudis Catalans es va fer, en aquest tema, sobre el desconeixement de la pròpia tradició gramatical».

Actualment, a la *Gramàtica de la llengua catalana* (Institut d'Estudis Catalans, 2002: 356, § 2.1) consta el nom tal com el va proposar Fabra: *ema, ena, ela...*; però afegeix que «en algunes obres gramaticals, les lletres *f, l, m, n, r* i *s* també reben les denominacions *efe, ele, eme, ene, erre* i *esse*, respectivament». És a dir, s'ha optat per admetre tant la proposta fabriana com l'opció que respecta la pronúncia del parlar occidental.

Això no obstant, sembla que aquest tema no s'ha donat per tancat. Trobem, per exemple, Montoya (2013), que, analitzant la qüestió, té en compte la possibilitat de recuperar els noms tradicionals. Per a aquest autor, recuperar el final consonàntic clàssic seria la solució més unitària per a totes les variants del català.

3.10. *Altres temes*

Afegim al final algunes consideracions breus sobre alguns temes que també han estat objecte de revisió per determinats autors.⁵

Alternança g/x

Segons Saragossà (1997), a banda de l'obertura de *e* i *o*, només tenim dues lletres realment conflictives: la *g* i la *x*. Tenim, per exemple, *pròdig, desig, migdia, amígdales*. Una forma molt simple de descriure el valor fònic de la lletra *x* seria la següent: aquesta lletra representa la pronúncia velar quan va precedida de qualsevol vocal que no sigui la *i*; altrament, representa una consonant palatal sorda. Així justifiquem *xafar, punxar, ponx, faixa, calaix* i *perplex*. Aquesta explicació implica unes excepcions poc representatives: *esfinx* o *prolix*.

Palatals

Per tal de solucionar el problema de la manca d'equivalència entre fonema i lletra, Saragossà proposa —tenint en compte la idea fabriana de recuperar la grafia medieval *yl*— la hipòtesi de treball següent: «En els dígrafs del català, el signe *y* indica la propietat general que la lletra següent representa una consonant palatal» (Saragossà, 1997: 172). Aquesta proposta permetria —segons l'autor— evitar una heterogeneïtat ortogràfica actual, i que recuperéssim no solament el dígraf *yl*, sinó també *ll* amb el valor de *l* (buscat per Fabra i altres autors).

5. Vegeu Segarra (1985) per a una fonamentació històrica de les bases de les normes ortogràfiques.

Així, en els cultismes representaríem les consonants geminades de la mateixa manera (*mm, ll, nn*), eliminaríem la tipografia local *ll* i acostaríem l'ortografia a la lògica i a l'ortografia internacional (francès, anglès, italià...). A més, utilitzaríem la mateixa solució per a *coll, faig, calaix* i *any*, que s'escriurien *coyl, fayg, calayx* i *ayn*. Així, per coherència també podríem escriure: *pes-pesar, pass-passar*.

Oclusives

Segons Ruaix (2013), el TERMCAT proposa *amazic* i, per etimologia i ús d'altres llengües, caldria usar *amazig*. També caldria canviar la *k* etimològica de *folklore* i escriure *folclor*.

Grafies *b/v*

Segons Ruaix (2013), en el DIEC apareix la forma *bòbila*, però altres diccionaris —amb més raó, segons Ruaix— usen la forma *bòvila*.

Nasals *n/nn*

Segons Ruaix (2013), caldria admetre les formes amb una sola *n* ja que reflecteixen la pronúncia actual: *conectar, conex, conexió, anexar, tenis, escàner*... Esteve *et al.* (2003) també reflexionen sobre aquest punt. Diuen que respecte a la *-nn-* dels anglicismes, en la primera edició del DIEC i en la primera reimpressió del 1996, l'IEC va acceptar *escànnner* i *espinlàquer* com a normatives. Però en la reimpressió del 1997 es va simplificar la *-nn-* en *-n-*. Tot i que prefereixen la forma simple, els autors no comprenen tants canvis en tan poc temps. També comenten que, encara ara, la paraula *tennis* i derivats (*tennista, tennístic*) són formes preferents sobre les de simple *ena*.

Ròtiques *r/rr*

Segons Ruaix (2013), per influència del DIEC hi ha una vacil·lació entre la *r/rr* en alguns compostos. Proposa que, per fonètica i per tradició, són millors les formes amb *erra* doble: *corredemptor, correngnant, correigionari*... Tampoc no veu encertada la forma *eradicar*, sinó que prefereix *erradicar*.

Mots plans acabats en *-ol*

Marquet (2010) tracta aquests mots i els separa en tres grups: els que tenen *-ol* etimològic (*pèsol*), els que tenen *-ol* a partir de mots genuïns acabats en *-o* i que en són

una variant (*cérvol*), i els que tenen *-ol* obtinguts per catalanització artificial de mots castellans (*plànol, bonítol, nínxol, rínxol, bàndol...*). Discuteix la genuïtat del tercer grup.

Mots sense síncope de *-a-* davant *r*

Esteve *et al.* (2003) comenten que el DIEC ha canviat formes que el DGLC no havia gosat de canviar, com *cargol* o *carbassa*, que ara remetent a *caragol* o *carabassa* i derivats. Segons ells, el DIEC s'ha decantat assenyadament per la forma etimològica i pel respecte a la majoria de dialectes catalans, sense desdir, però, el central, en el qual el fenomen pot equiparar-se a d'altres casos com *veritat, verema, però, taronja, Teresa, escarbat*, generalment pronunciats *vritat, brema, pro, tronja, Tresa, escarbat*. Lamenten, però, que en el contingut d'altres articles del DIEC no s'ha esmenat i encara apareix la paraula *cargol*.

L'ús dels plurals amb variants opcionals

En els plurals *-sc, -st, -xt*, hi ha dues opcions: *-scs, -sts, -xts*, i plurals en *-scos, -stos i -xtos*. Els masculins acabats en *-ig* admeten plurals en *-igs* i en *-os*. Fabra considerava possibles totes dues opcions, però els exemples del diccionari eren acabats en *-s*, cosa que solia indicar que era la versió preferent. Esteve *et al.* (2003) lamenten que, en el diccionari actual, alguns exemples de Fabra han canviat. Per tant, no es veu clar el criteri que ha seguit l'IEC, perquè hi ha formes úniques dels dos tipus.

El plural amb *s* de les sigles

Jaume Salvanyà (2009) fa una proposta per a aquest tipus de plurals. Explica que alguns llibres d'estil recomanen no afegir *s*, però en canvi fer concordar l'article. Segons Salvanyà, aquesta proposta genera confusions si no hi ha l'article. Per a ell és important l'ús de la llengua oral, que flexiona en plural. Respecte als mitjans de comunicació, diu que l'*Avui* segueix aquest tendència. La seva proposta és *CDs*, perquè la *s* no sembli que forma part de la sigla. I en una fase posterior, *cedé*, que ja podrà fer plural normal.

Substantius postverbals en *-e*

Marquet (2009*b*) reflexiona sobre aquest tipus de substantius i comenta que no és la forma natural en català, sinó que és un procediment de formació de mots d'influència castellana. Un mot com *informe*, per tant, no seria correcte. Marquet (2008)

proposa *report* per *informe*. En català hi ha mots etimològics com *compte*, *pacte*; i els que necessiten una vocal de suport, com *tracte*, *xiscle*.

Gentilicis en *-eny*

Marquet (2009a) alerta sobre aquest procediment per formar gentilicis, i recomana reservar-lo per a algun gentilici foraster. El DIEC2 recull una mica més d'una desena d'exemples com ara *alzireny*, *caribeny*, *costa-riqueny*, entre altres.

4. CONCLUSIONS

El recorregut de tot aquest treball mostra clarament que la discussió sobre l'ortografia es desenvolupa en un àmbit molt concret, que circumscriu l'IEC i un grup d'experts en llengua, o dit d'altra manera, un grup d'usuaris especialment preparats que tenen arguments per debatre les decisions de la institució normativa. Hi ha, per tant, molts treballs que analitzen les propostes de l'IEC i que hi fan assentiments, crítiques, suggeriments... La revisió que hem dut a terme amb aquesta recerca mostra que la major part dels treballs publicats recullen els punts de l'ortografia més discutits durant aproximadament vint-i-cinc anys.

Podem dir, doncs, que durant aquests anys, les manifestacions de l'IEC han estat poques, i les respostes que han generat, moltes. L'efecte de les respostes sembla discret, tot i que en aquests moments hi ha disponible una versió de la futura gramàtica de l'IEC que pot portar llum a aquesta qüestió. Però més enllà de discutir la feina de cada punt afectat per la normativa, sembla evident que hi ha molts usuaris o sectors d'usuaris que no fan arribar la seva opinió o que no fan evidents les seves opinions respecte a l'ortografia. Seria interessant descobrir si això es dona perquè no se senten usuaris prou autoritzats per a un interlocutor com l'IEC, perquè creuen que no val la pena la discussió sobre un tema com l'ortografia o per algun altre factor no considerat aquí. En tot cas, no cal dir que aquesta informació és necessària per valorar la percepció dels usuaris sobre les normes que regeixen l'ortografia de la llengua catalana. El moment sociocultural que estem vivint és complex, ric, amb una gran diversitat de llengües presents en els actes de comunicació, i amb moltes formes noves de comunicació. Per això, sembla evident que aquests agents haurien d'aconseguir que la discussió sobre l'ortografia s'ampliés, arribés a més agents.

L'establiment de la normativa d'un llengua persegueix diversos objectius, un dels quals és ser referència per als usuaris de la llengua. És en aquesta funció que volem fer èmfasi, perquè cal trobar un equilibri entre la preservació i l'encunyament de noves normes. És ben cert que és un equilibri difícil d'assolir, perquè es pot suposar que hi ha tants equilibris com usuaris, o com grups d'usuaris. Però més enllà d'assolir l'equilibri, hi ha el repte d'arribar al màxim nombre d'usuaris. I és en aquest punt que sembla que s'ha de reclamar una certa flexibilitat i una adequació als usos actuals de la

llengua. Una normativa implantada vol dir una normativa entesa, assumida i utilitzada. Al nostre entendre, el primer factor és cabdal: una normativa entesa vol dir una normativa que es pot aprendre, que permet establir generalitzacions, que dóna seguretat a l'usuari. Si no compleix aquests requisits, es pot generar un rebuig a les normes, cosa que comportarà uns usos totalment fluctuants entre diverses solucions.

En canvi, la visió de l'IEC sobre la implantació de l'ortografia, com és natural, és molt positiva. Es pot il·lustrar amb el títol de l'article de Martí (2013), «La polèmica entorn de les *Normes*: més soroll que no pas nous?»; o bé amb aquesta opinió de Badia i Margarit (1994b):

La llengua catalana gaudeix avui, doncs, d'un instrument adequat, guanyat no sense afanys ingents ni sense una llarga expectació. Sabrem correspondre al bé que nosaltres mateixos ens hem procurat? Assolirem de custodiar el tresor en bona hora trobat? En els nostres dies no són rares les queixes de determinats cercles contra la normativa establerta. Afecten sobretot el vocabulari, més ben dit: les absències de certs mots al diccionari. També són formulades reserves referents a alguns punts gramaticals, especialment de sintaxi. Més rares són les reticències respecte a l'ortografia: alguns mestres, per a qui la tasca d'ensenyar es fa difícil per raó de l'ortografia, i poca cosa més. (Badia i Margarit, 1994b: 30)

5. AGRAÏMENTS

Aquest article s'ha beneficiat del projecte EDU2011-28381 finançat pel Ministeri d'Economia i Competitivitat.